

(neúplnosti) poznania vo všeobecnosti, t. j. má reálnu možnosť prerásť vo filozofickú kategóriu“ [s. 73]. O tom, že ľudské poznanie je „neúplné“, či skôr nevyčerateľné, nik nepochybuje. Prirodzene, ponúka sa záver o neúplnosti teórie... Ľudské poznanie je charakterizované práve otvorenosťou systému pre nové poznatky, kým pre konkrétnu teóriu je vlastná snaha o (relatívnu) uzavretosť, a teda aj stabilitu systému.

Keďže sa v tejto časti práce autor zaoberá problémom úplnosti vedeckej

teórie „ako takej“, čitateľ je ponechaný skôr sám na seba pri výbere argumentov, ktoré by nabádali zaujať určité stanovisko k problematike úplnosti kvantovej mechaniky.

Na záver môžeme povedať, že napriek spomenutým výhradám práca V. A. Bažanova pôsobí veľmi podnetne a nastoľuje široký okruh problémov súvisiacich nielen s kvantovou teóriou, ale vďaka netradičnému prístupu aj s problémami vedeckých teórií a teórie poznania všeobecne.

Jana Vrbová

FILOZOFICKÉ PROBLÉMY TECHNIKY

E. DUDA: *Technika vo svete človeka*. Nakl. Pravda, Bratislava 1986, 256 s.

Neustály rozvoj techniky a jej uplatňovanie v spoločenskom živote viedli nielen k vytvoreniu rozmanitých technických prostriedkov, ale umožnili aj hlbšie poznanie niektorých jej všeobecných črt, objasnenie jej zvláštností, tendencií a zákonitostí. Najnovšia monografia popredného autora E. Dudu, ktorý sa výskumu týchto otázok venuje už dvadsať rokov, je zameraná na dialektiku vývoja techniky a jej odrazu v pojme techniky na pozadí výrobných a spoločenských premien.

Technika vystupuje ako materiálny svet, vytvorený človekom, ako objektivizovaný svet ľudských zručností a poznatkov. Autor chápe techniku ako prostriedok realizácie cieľa, moment ľudskej činnosti a súčasne prejav aktivity vedomia. Technika sa podieľa na formovaní cieľa tým, že je materiál- nym korelátom, prostriedkom a produktom cieľavedomej činnosti, ktorá sa stáva predpokladom a podmienkou vytýčenia nového cieľa. Marxistická filozofia skúma fenomén techniky ako zvečnenej sily poznania v rámci kategórií výrobných síl a spoločenské-

ho bytia. Podstata problému spočíva v tom, aby sme pojmom „technika“ obsiahli všetky špecifické mimobiologicky vypracované prostriedky, ktorými sa uskutočňuje ľudská činnosť [E. Duda sa odvoláva na výskumy E. S. Markarianu]. Významné je, že autor pristupuje k odhaleniu podstaty techniky z hľadiska jej vzťahu k cieľu ľudskej činnosti. Cieľ nie je prvotný, hoci predchádza výsledok ľudskej činnosti, pretože cieľ (účel) nepredstavuje svojvoľný akt vedomia, je odrazom spoločenského bytia; procesom, ktorý je determinovaný vonkajšími okolnosťami. Keďže cieľ odráža bytie aktívne a tvorivo, spája sa v rámci činnosti s prostriedkami, ktoré sú nevyhnutné na jeho realizáciu. Technika pomáha určovať cieľ tým, že sa zúčastňuje na jeho formovaní ako materiálny korelát, že vystupuje ako nahromadená minulá práca, ako možnosť dosiahnuť cieľ uspokojením určitej potreby. Ďalej realizuje, sprostredkúva cieľ tým, že sa zúčastňuje na procese cieľavedomej činnosti ako jej prostriedok, ako použitá sila poznania [K. Marx], ale aj ako zvečnená sila v prítomnosti,

ako sám proces dosiahnutia cieľa. Napokon technika vystupuje ako produkt cieľavedomej činnosti, ako zvecnená sila poznania čiže skutočnosť dosiahnutia cieľa, ako sprostredkovaný realizovaný cieľ a stáva sa predpokladom i podmienkou vytýčenia nového cieľa (s. 99—100). E. Duda v tejto súvislosti opodstatnene upozorňuje, že v súčasnosti ľudia prichádzajú do styku nielen s prírodou, ale i s úlohami programovania a regulácie správania ľudí, ich vzájomnej komunikácie, udržiavania spoločnosti ako integratívneho celku, orientácie na obklopujúcu skutočnosť atď. Pritom každý z týchto a ešte ďalších podsystémov ľudskej činnosti má svoju technológiu uskuutočňovania. Uvedená myšlienka má nielen značný teoretický význam, ale aj vplyv na prax, a to v súvislosti s vytváraním beztriednej spoločnosti v historickom rámci vyspelého socializmu. Ide o to, že prerastanie socialistického štátu do komunistickej samosprávy neznamená anarchiu ani návrat k archaickým spôsobom spoločenského riadenia, ale skôr posilnenie riadenia v jeho pôvodnom autentickom poslaní, keď rozvoj spoločnosti a osobnosti nie sú v rozpore, vo vzťahu napredovania jedného na úkor druhého, ale v harmonickom, t. j. dialekticky protirečivom súlade. Týmto otázkam bude musieť marxisticko-leninská filozofia v budúcnosti venovať väčšiu pozornosť, najmä pokiaľ ide o bezpodmienečne potrebné prognostické výskumy rozvíjania vedecko-technickej revolúcie.

Prevratné kvalitatívne zmeny v technike a technológii, ktoré sa v zárodkoch prejavujú už dnes a budú vystupovať do popredia pri vstupe do druhého tisícročia, potvrdzujú správnosť známej Marxovej gnozeologickej definície techniky. Prax formuluje náročnú spoločenskú objednávku, za ktorou teória do určitej miery „po-

krivkáva“, hoci by mala mať určitý predstih, aby mohla plniť svoje anticipujúce poslanie. Podľa nášho názoru ide najmä o dve otázky, týkajúce sa spoločenských zmien, vyvolaných masovým nasadením osobných počítačov a rozvojom biotechnológií. Ide v prvom prípade o to, že systémy, ktoré spracúvajú informácie na základe vzťahu človeka a stroja, vlastne neobyčajne zefektívňujú a zospoločenšujú duševnú prácu, umožňujú „výmenu činností a schopností“ [K. Marx], a tým premenu práce z prostriedku na uspokojenie spoločenských potrieb, na prostriedok seberealizácie, rozvoja individuálnych schopností. Žiaľ, skôr sa akcentuje prenos informácií než možnosti osobných počítačov napomáhať rozvoju osobnosti, ale aj spolupráce a styku medzi ľuďmi. Po druhé využitie mikroelektroniky môže minimalizovať spotrebu energie a významne prispieť k premyslenej optimalizácii vzťahov medzi spoločnosťou a prírodou. Ako je známe, biotechnológie sú „silnými“ technológiami pre svoju vysokú produktivitu a nízku energetickú náročnosť, navyše sa dajú ľahko včleniť do prirodzených cyklov výmeny látok, energií a informácií v biosfére. Pritom nejde o divergentné, ale naopak, o konvergentné trajektórie. Aplikácia biotechnológií totiž predpokladá vysokú úroveň spracovania informácií a môže prispieť k ďalšiemu napredovaniu vedecko-technickej revolúcie (v 21. stor. sa predpokladá nástup biokybernetiky). Uvedené úvahy sme uplatnili napriek tomu, že E. Duda vymedzuje len obecný metodologický rámec a tieto problémy explicitne nenastofuje, avšak bez všeobecného metodologického poznania fenoménu techniky nie je možné reagovať na reálne a perspektívne trendy vedecko-technického rozvoja. Nazdávame sa, že do určitej miery treba korigovať predstavu o mi-

mobiológickom charaktere techniky. Naďalej platí, že príroda nevytvára techniku, avšak možno vytvoriť techniku na princípoch využitia zákonitostí biologickej formy pohybu hmoty. Snáď nie je príliš smelou hypotéza, že tým sa naplnia pôvodný zmysel „techné“ — zručnosť, majstrovstvo.

Pritom E. Duda sa odvoláva na diferencovaný prístup k prírodným formám pohybu hmoty, čo predpokladá v ďalšom vypracovať aj kategórie spoločenských foriem pohybu hmoty. Keďže technika nepohlcuje každodenné bytie ľudí a ani sa v ňom nerozplýva, predstavuje podľa autorovho názoru *osobitnú oblasť* spoločenskej formy pohybu hmoty. Podobne možno uvažovať o technologickej forme odrazu [G. N. Volkov], čím vlastne predpoklad o špecifickej forme pohybu hmoty nadobúda gnozeologické odôvodnenie: autor tak mohol prehĺbiť ideu o technike v zmysle prejavu aktivity vedomia. Celkom sa nestotožňujeme ani s formuláciou, že podstatou „osobitnej oblasti“ je nepretržité reprodukovanie všetkých materiálnych komponentov a súvislostí sociálnej štruktúry *na úkor* vecí prírody [s. 107, kurzíva L. H.]. Pritom je správne, že technické nemožno stotožniť s prírodným, lebo proces vytvárania technických prostriedkov má alternatívny charakter, obsahuje určitú možnosť voľby, ktorá je determinovaná spoločensko-historickou praxou. Technika ako úroveň spoločenskej formy pohybu hmoty je zložitým procesom, prebiehajúcim v troch kvalitatívne odlišných dimenziách — prírodnej, technickej a sociálnej [s. 108—109]. Hmota v technických objektoch nemizne, ale prechádza z prírodných foriem do priemyselných a je podriadená technickým účelom [s. 110]. Napríklad, slovo „priemysel“ v pôvodnom význame znamenalo materializáciu podnikavých myšlienok. Mladý Marx písal

o priemysle ako o skutočnom historickom vzťahu prírody — a tým aj prírodných vied — k človeku (*Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*). Masová produkcia nekvalitných a zbytočných tovarov spojená s kultom vecí, charakteristická pre kapitalistický strojný veľkopriemysel, tomuto vymedzeniu nezodpovedá. Práve zásadný technologický prevrat v mnohých výrobných sférach, ktorý prináša pokročilá vedecko-technická revolúcia, umožňuje výrobu vo vzťahu k prírode a spoločnosti. Veď aj vzťah medzi produktivitou práce a výsledkom výroby musíme skúmať a posudzovať z hľadiska cieľových hodnôt protikladných spoločenských systémov. E. Duda ukázal, že technika je jedným z prvkov spoločenského systému, ktorý je ním konfrontovaný na základe svojich ideálov a hodnotových meradiel [s. 111]. Toto metodologické východisko načrtáva aj spôsob prístupu k zmene vzťahov medzi prírodou a spoločnosťou v modernej vedecko-industriálnej výrobe, ktorá zabezpečuje ekologizáciu výroby vrátane vzniku nového typu výroby: produkcie a reprodukcie prírodného prostredia. Pod ekologizáciou výroby v tradičnom slova zmysle sa rozumie zostavenie alebo podstatné obmedzenie antropogénnych vplyvov na prírodné prostredie (ekologická technika). Predstava o manipulácii pôsobenia človeka na prírodu vychádza z naturalistického predpokladu, že človek sa má prispôbovať prírode, hoci reálne akceleroval práve pretváranie prírody ľuďmi a dynamika výrobných síl predpokladá zvyšovanie — nie znižovanie — vplyvu na biosféru. V tomto smere dávame autorovi za pravdu, lenže treba riešiť otázku dôsledne ekologickej výroby, nakoľko v žiadnom prípade nevystačíme len s prispôbovaním materiálnovo-výrobnej sféry vo vzťahu k určitým ekologickým požiadavkám. Tým sme

však vedome prekročili rámec tematicky recenzovanej monografie.

V súlade s najnovším trendom výskumu E. Duda vidí v technike sociokultúrny jav, pretože technika univerzalizuje človeka a zväčšuje spoločenské bohatstvo, ktorým podľa K. Marxa je slobodný rozvoj ľudských schopností. Úsilie človeka o uspokojenie potrieb sociálno-kultúrneho charakteru nastoľuje otázku spoločenského fungovania techniky; otázku, na aký účel sa technika využíva. Tvorivá sebarealizácia človeka, ktorá sa prejavuje v produktívnej činnosti, predpokladá konštruovanie techniky ako prvku ľudskej kultúry vo forme sociálnej hodnoty. Technika sa stáva sociálnou hodnotou do takej miery, do akej sa v nej spredmetňuje tvorivá podstata človeka a ako slúži sebarealizácii človeka, cieľom progresívneho vývoja ľudstva. Vzťahy človeka k technike sa v komunistickej civilizácii nebudú utvárať podľa vzorca „stroj—stroj“, ako je to pri odcudzenej práci, ale podľa vzorca „človek—človek“; nebude to technika, ktorá rozdeľuje a sprostredkúva, ale technika, ktorá spája a zjednocuje (s. 118). Pokiaľ ide o technickú realizáciu, autor sa dôsledne pridržiava zásady, že subjektívny cieľ a objektívne podmienky určujú celkovú štruktúru realizovaných technických objektov a procesov.

Technika vytvára určitú kvalitu dialektických súvislostí medzi spoločenskými a prírodnými zákonmi. Vedecká interpretácia techniky, ako presvedčivo dokázal E. Duda, môže vychádzať iba z jej spojenia s ostatnými oblasťami spoločenských javov. Cieľavedomé využívanie prírodných zákonov si zase vyžaduje umelé podmienky priebehu prírodných procesov v technických zariadeniach, čím sa dosahuje nevyhnutná „disciplinovanosť“ ich riadenia. V celej tejto pro-

cedúre sa ľudia stretávajú s vopred danými cieľmi a v procese poznania technickej aplikácie dosahujú ich realizáciu. Zmenou podmienok a ich najrozličnejšími kombináciami nachádza človek pre daný proces najoptimálnejšie varianty. Autor v tejto súvislosti rozlišuje medzi dvoma druhmi umelých systémov. Ide o umelé systémy, ktoré človek vytvoril, aby prispôbil prírodu svojim požiadavkám a predstavám (alebo svoje požiadavky a predstavy prírode? — pozn. L. H.), napríklad technika je v tomto kontexte zmyslovo-konkrétny umelý systém. Iné umelé systémy si človek vytvára ako nástroj poznávania objektívnej reality či ako predstavu budúceho konkrétneho systému. Abstraktný umelý systém reprezentuje celá oblasť technických vied, predstavy o technike, projekty i modely. Umelý technický systém sa tvorí prostredníctvom poznania prírodnej a spoločenskej zákonitosti, stanovením cieľa a napokon vytvorením umelého objektu ako nového technického zariadenia.

Technický pokrok je podstatnou súčasťou spoločenského pokroku. V užšom — kybernetickom — význame možno technický pokrok definovať ako zložitý dynamický proces, ktorý v sebe organicky spája techniku, vedu, výrobu a človeka v zmysle hlavnej výrobnéj sily. Ide o špecifický sociálny proces, ktorý prostredníctvom vedecko-technických zmien vyvoláva rozsiahle ekonomické a sociálne efekty a zároveň čerpá zdroje pre svoj vývoj v celom živote socialistickej spoločnosti. Humánny aspekt vedecko-technického pokroku sa musí stať hlavným indikátorom vedecko-technickej a ekonomickej efektívnosti. Ak v súčasnosti akcentujeme zdokonaľovanie socializmu urýchlením sociálno-ekonomického rozvoja, má zásadný význam skutočnosť, že výrobné vzťahy plnia v podmienkach socializmu for-

motovnú funkciu a sú hlavnou hybnou silou rozvoja techniky, celých výrobných síl.

V jednej recenzii nebolo možné poukázať na všetky podnetné idey, inšpirujúce pohľady a originálne prístupy E. Duđu, skôr sme sa orientovali na niektoré momenty, významné z hľadiska súčasnosti a prognózovania

vedecko-technickej revolúcie. Túto vysoko erudovanú monografiu možno odporúčať nielen filozofom, veď jej nesporným kladom je prístupný a zrozumiteľný štýl spojený s vedeckou znalosťou, ale práve u filozofov by mala vyvolať zintenzívnenie teoretického úsilia, zameraného na najnaliehavejšie spoločenské problémy doby.

Ladislav Hohoš

MARXIZMUS A PROBLÉM SLOBODY

V. KUSIN: *Sloboda a jej perspektívy*. Smena, Bratislava 1987, 186 s.

Monografia V. Kusina nastoľuje a rieši závažné otázky, späté s analýzou fenoménu slobody zo širšieho sociálno-filozofického hľadiska. Svojím prístupom k náročným a naliehavým otázkam slobody ľudského objektu v jednote jeho sebarealizácie v historicky podmienenom objektívnom humanizačno-emancipačnom procese však toto hľadisko prekračuje.

Autorovo úsilie vyúsťuje do teoretickej tvorivej komunikácie — do diskusie s blízkymi spoločenskovednými disciplínami, najmä však so sociológiou a vedeckým komunizmom. Táto skutočnosť je zrejماً najmä vtedy, keď autor vstupuje na pôdu vzťahovej analýzy základnej ľudskej prakticko-predmetnej činnosti, skúmanej v úzkej súvislosti s historicky a triedne determinovaným procesom oslobodzovania človeka — procesom, v ktorom sa človek stáva subjektom vlastného konania.

Autor knihy v úvode správne podčiarkuje fakt, že práve klasici marxizmu-leninizmu ako prví v histórii filozofického myslenia posunuli problém slobody z gnozeologickej a abstraktno-morálnej roviny do roviny historicko-spoločenskej praxe. Tým aj marxizmus-leninizmus v komparácii s predmarxistickými filozofickými

prístupmi k riešeniu otázok fenoménu slobody „predstavuje nový metodologický a prakticko-politický prístup k riešeniu tejto problematiky; spájajú sa v ňom materializmus s dialektikou, determinizmus s cieľavedomou aktivitou, objektívno so subjektívnom, gnozeologické s ontologickým“ (s. 9). V tejto súvislosti V. Kusin ďalej rozvíja nosnú myšlienku, ktorej obsahom je, že až prekonaním hypertrofie gnozeologického rozmeru slobody — charakteristického pre predmarxistické prístupy — zdôraznením jej dialektickej súvislosti s historicko-praktickým rozmerom klasikov marxizmu-leninizmu bola objasnená aj vnútorná jednota slobody s ideou zodpovednosti a naviac „určením slobody ako problému praxe, vyúsťujúcej do ľudskej zodpovednosti, bola objavená dialektika sociálno-etických fenoménov, ktoré problematiku slobody konkretizujú“ (s. 11).

Pod týmito sociálno-etickými fenoménmi autor chápe popri párových elementárnych kategóriách slobody a zodpovednosti i kategórie povinnosti, problematiku zmysluplnosti života, životných postojov, ľudskej seba-determinácie, otázky moci a rozhodovania a podobne. Hľadisko praxe v marxisticko-leninskej teórii slobody